

ВПЛИВ ДУХОВНОЇ ЕЛІТИ НА СУСПІЛЬНЕ, РЕЛІГІЙНЕ ТА КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКЕ ЖИТТЯ ВОЛИНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

Статтю присвячено розглядові становища та ролі православного духовенства в міжвоєнній Польщі. Показано вплив духовної еліти на суспільне, релігійне та культурно-просвітницьке життя Волині першої половини ХХ ст.

Ключові слова: духовенство, родина Шумовських, еліта, Волинь.

Сьогодні релігія відіграє помітну роль у житті нашої держави. Коли ленінська ідеологія зазнала краху, великого значення на шляху духовного відродження України набуває релігія як форма суспільної свідомості та церква як важливий інститут громадянського суспільства. Тривале замовчування та фальсифікація історичних явищ у радянський період не давали змоги об'єктивно оцінити процеси, які відбувалися в Україні впродовж її розвитку, зокрема й релігійні.

Намагаючись заповнити прогалини в цій сфері, сучасна історична наука поступово відтворює цілісну картину місця й ролі духовної еліти в суспільному житті. З огляду на це важливим є дослідження діяльності православного духовенства в міжвоєнний період на Волині. Церква стала на той час виразником духовних і матеріальних інтересів українців. У цьому контексті особливої актуальності набуває повернення історичної правди про роль української церкви та її представників у суспільних процесах.

Виходячи з актуальності теми й опираючись на досягнення української та зарубіжної історіографії, на спогади Шумовського, автор поставила мету: цілісно вивчити основні напрями діяльності сільських священиків Волині першої половини ХХ ст.

Звідси випливають основні **завдання статті**: визначити й обґрунтувати головні напрями громадсько-політичної та культурно-просвітницької діяльності духовенства Волині; підкреслити, що сільські священики були справжніми інтелектуалами; з'ясувати життєві та світоглядні позиції духовенства, обставини формування його суспільно-політичних поглядів опираючись на спогади Юрія Шумовського.

Загальна оцінка освітньо-культурної діяльності православного духовенства в Україні належить таким видатним українським історикам, як М. С. Грушевський, Д. І. Дорошенко, Н. Д. Полонська-Василенко, І. К. Огієнко та інші.

На велику увагу заслуговує ґрунтовна монографія дослідника історії православної церкви в Україні українського громадського, церковного діяча, публіциста, педагога І. Власовського "Нарис історії української православної церкви". У монографії міститься цінний фактичний матеріал щодо участі духовенства в організації початкової народної освіти.

За радянської доби окремі автори видавали праці в стилі воєнничовикривального атеїзму, демонструючи однобічний підхід та ідеологічну спрямованість щодо оцінки ролі духовенства в житті суспільства. Проте більшість цих публікацій містить важливий фактаж, користування яким виявилось необхідним для висвітлення діяльності священиків у досліджуваній період.

Із сучасних дослідників проблем історії православної церкви в Україні та її освітньої діяльності необхідно назвати Н. А. Шип. Вона поставила мету докладно дослідити роботу Київської духовної академії, яка, як відомо, тривалий час була центром духовної освіти в Україні.

У дослідженні Г.В. Степаненко подано загальну характеристику церковних початкових шкіл для народу. Розглянуто взаємодію духовного відомства та світських

установ, зокрема земств, в організації народної освіти, а також місце шкіл грамоти та недільних шкіл в освітній діяльності духовенства. Проаналізовано діяльність духовенства щодо підвищення рівня своїх освітніх установ відповідно до вимог часу [1].

Аналіз наукових праць із досліджуваного питання дозволив установити відсутність робіт, у яких би ретельно висвітлювалася проблема діяльності сільських священників Волині першої половини XX ст. Важливим джерелом нашої розвідки є спогади, які написані наприкінці XX ст. та містять цінну інформацію для вивчення історії, культури, релігії та різних сфер життя народу Волині.

Мирогоща – рідне село ушавленої родини Шумовських. Патріарх родини Федір Миколайович Шумовський – священник із шляхетного роду й священницької родини – 55 літ відслужив на благо рідної Волині й був одночасно вчителем, лікарем, громадським діячем, взірцевим батьком і вихователем як власної, так і парафіяльної сім'ї. Федір Шумовський отримав усі священницькі нагороди, зокрема й митру, а за громадську діяльність – орден св. Анни III ступеня. Його діти, розкидані по всьому світу, зуміли вижити на чужині й зробити свій внесок у розвиток духовності, історії, культури. Кошти вкладали в книги, літописи, хроніки й вірили, що наступить пора, коли це буде потрібне українському народові.

Шумовський Юрій Федорович – археолог, православний священник родом із Волині. Його ім'я не є загальновідомим у сучасній Україні. Юрій Федорович Шумовський народився 23 березня 1908 року в селі Мирогоща Дубенського повіту у родині священника. Навчався в Дубенській гімназії та Кременецькій духовній семінарії. Закінчив Варшавський Університет (1934), у 1934 — 1938 рр. – делегат із Волині Варшавського археологічного музею, віднайшов рештки палеомастодонта – предка мамонтів та слонів. Це була перша знахідка кісток цієї праісторичної тварини в Україні в с. Вілігори близько Рівного. За німецької окупації був директором Рівненського обласного музею. Після евакуації музею вчений зі своєю дружиною опинився в Західній Німеччині, потім працював у Франції. Юрій Шумовський став першим українським ученим, який досліджував Африку. У 1951 – 1956 рр. за дорученням Французького Інституту Чорної Африки в Судані провадив археологічні розкопки в Африці, був директором музею в Бамако. Опублікував нариси "Під гарячим сонцем Африки" (1956). Ю. Шумовський – дійсний член НТШ (з 1958 р.). У 1957 році Шумовський залишив Африку й оселився в США. На американському континенті він був викладачем у кількох університетах, зокрема викладав антропологію, еволюцію людства, історичну геологію, доісторичну археологію, історію культури слов'янських народів, археологію України. Також брав участь у міжнародних конгресах, симпозиумах у Польщі, Сенегалі, Алжирі, США, Канаді.

Юрій Федорович залишив про родину Шумовських – його батьків, братів і сестер Арсена, Петра, Павла, Олександру і Анастасію – багатотомні спогади "Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священницької родини на Волині" [2].

Автор на початку своєї праці подає чітку характеристику священства й душпастирства: "Наше духовенство віддавало ідейно всі свої сили, знання й турботи для душпастирської праці в парафії, було освічене теологічно, виховане духовно й релігійно та, несучи власний хрест своїх обов'язків, було для парафіян духовними опікунами, а то й несли для людей культурно-освітню працю, медичну поміч та правничу пораду... Одним із таких душпастирів на Волині був мій батько, о. Федір Миколайович Шумовський зі своєю нерозлучною п. маткою Марією з родини Ціховських..." [2, с.6]. Автор із великою пошаною ставиться до своїх батьків, зокрема, пише: "...слово батьків чи порада їх були святими для дітей" [3, с. 2].

Далі в тексті син оповідає про батька таке: "о. Федір був дуже шанований народом, вибраний від нього до різних губернських установ, з'їздив та навіть був членом Державної Думи. Був наглядачем приходських шкіл Дубенського повіту" [2, с.100]. До речі, о. Федір закінчив Київську духовну академію [2, с.49]. Федір Миколайович умів зацікавити людей своєю красномовністю. Він мав добру пам'ять, теоретичні та практичні знання життя, любив розмовляти на філософські та релігійні

теми [2, с. 66]. Саме завдяки старанням місцевого настоятеля о. Федора Шумовського в с. Мирогоща була збудована велика кам'яна школа [2, с. 82].

Розумів Федір Шумовський і господарські проблеми краю. Наприклад, він був ініціатором створення в селі кооперації, яка згодом так розширилася, що цілком задовольняла господарські та фінансові потреби селян [2, с. 98].

Про братів та сестер автор із любов'ю та гордістю пише, що найстарший Арсен учився в Петербурзі в Політехнічному інституті, згодом він став учнем знаменитого Б. Патона. Уже в 1905 р. захоплювався політикою та націоналістичними гаслами [2, с. 186].

Сестра Анастасія була вчителькою в духовному училищі в Кременці, брати Павло та Петро вчилися у Дубинській гімназії, потім – в університетах Німеччини. Сестра Олександра закінчила Духовну єпархіальну семінарію в Кременці, потім – Блудовське Братство в Острозі, а згодом зробила шалену кар'єру співачки в Парижі [2, с. 114]. Усі діти родини Шумовських здобули світську освіту, лише наймолодший Юрій (автор спогадів) став священником, підтримуючи сімейну традицію, бажання батьків та маючи особисту ідею священства для свого народу й Церкви Христової [3, с. 27].

Згадуються в спогадах відомі діячі того часу, наприклад, о. Теодорович, автор знаного твору "Опис приходів Волинської єпархії", з якими спілкувалися Ціховські й Шумовські та ін. [2, с. 41].

Особливу увагу в праці священник звертає на проблеми переслідування українців у Польщі, наводить приклад про свого брата: "Петро, як медик не міг одержати відповідної посади лікаря в Польщі десь у клініці, бо був українець, та ще й православний" [2, с. 285].

Духовна інтелігенція щиросердно вболівала за долю українського народу, прагнула прищепити йому почуття справедливості, любові до рідної землі. Автор згадує, що, коли їхня хата заповнялась багатьма гостями, всі хором співали українські думи й народні пісні. Усупереч антиукраїнській мовній політиці, ополячення, духовенство у своїй освітній та культурницькій діяльності не втрачало національного коріння. У родинному будинку села Мирогоща о. Федір і Марія влаштовували в себе прийомни місцевої знаті [2, с. 102]. Проте, як зазначає сам автор "інтелігенції тоді було обмаль у селі: місцевий небагатий поміщик, учителі сільської школи та священник" [2, с. 105].

Не цуралась родина Шумовських і села. Зокрема, натрапляємо на відомості, що всі вони проводили безкоштовно уроки української мови та літератури. Також сестра Олександра та брат Арсен створили сільський аматорський театр. З ініціативи Шумовських у селі заснували першу українську бібліотеку [2, с. 198]. Ці факти свідчать про прояви національної свідомості в середовищі рядового парафіяльного духовенства. Таким чином, як протидію полонізації й окатоличенню українців, церква на Волині виховувала нову генерацію борців за національні права народу [4].

Юрій Шумовський створив перше в Польщі Діточе братство [2, с. 200]. Це свідчить про його активну громадську позицію. Також варто підкреслити, як зазначає сам автор, що двері їхнього дому ніколи не були зачинені не тільки для гостей, але й для сліпих, калік, попрошайок [2, с. 7].

У спогадах автором зроблені важливі висновки, зокрема, що становище українців під владою інших держав було непростим, тому необхідно боротися за власну незалежну країну і "...створити свою українську народну державу". Також варто всім спільно вести боротьбу, тому що людство, нація, народ можуть багато досягнути, вони здатні на подвиги за умови консолідації. Таким чином, українському духовенству були притаманні високі патріотичні почуття.

Під час Першої світової війни родина (мати з дітьми) виїхали вглиб Росії, потім деякий час жили поблизу Харкова [2, с. 161]. Проте отець Федір категорично відмовився залишити напризволяще свою парафію та родинне "гніздо", оскільки відчував, що найбільше в такий час воєнного лихоліття він потрібен своїм прихожанам [2, с. 166].

Ю. Шумовський згадує про свою діяльність в організації "Пласт", у якій він

убачав одну з ланок духовного та фізичного виховання. Пластунам надавали значну матеріальну допомогу, до виховання у їх гуртках залучалось духовенство. Як відзначав автор, молодіжні товариства, які діяли на Волині, були перешкодою для впровадження імперських планів – ополячення етнічного населення. Таким чином, священство не було осторонь від діяльності патріотичних організацій [3, с. 3].

У першій половині XX ст. громадсько-політичне й культурно-просвітне життя на Волині набуло значного розвитку, однак простежувалися негативні явища, пов'язані з тиском польської сторони на всі національні прояви українців у політичній, освітній, економічній та культурній площинах, саме духовна еліта втрутилась у національне життя українців, стала одним з основних суб'єктів національного відродження та боротьби за права нації.

Родина Шумовських залишила помітний слід в історії Волині. Вона виховала багатьох патріотів. На прикладі її діяльності ми бачимо вагомий роль духовенства в розвитку освіти та морального виховання. Шумовські вели боротьбу за збереження національної культури й мови. Представників цієї духовної родини можемо вважати справжніми інтелектуалами: освіченими, з почуттям патріотизму, з колосальним запасом соціальної енергії, з дійсним ентузіазмом, вони були безкорисливими, чесними.

Таким чином, церква на Волині виховувала нову генерацію борців за національні права народу як протидію полонізації й окатоличенню українців. Напевно, не було жодної ділянки національно-культурної праці, де не приклали б своїх рук священники.

Можна стверджувати, що потенціал подальшої розробки зазначеної проблеми ще далеко не вичерпаний. Зокрема, заслуговують на видання в Україні спогади Ю. Шумовського. При цьому потрібно продовжити вивчення його епістолярної спадщини, документів та матеріалів священника, громадського діяча, ученого, які зберігаються в архівних установах України, Польщі, США й недостатньо відомі вітчизняним науковцям, та введення їх до наукового обігу.

Список використаних джерел та літератури

1. Степаненко Г. В. Освітня діяльність православного духовенства в Україні (XIX – початок XX ст.) : дис. ... кандидата іст. наук : 07.00.01 / НАН України; Інститут історії України / Степаненко Ганна Володимирівна. – К., 2002. – 225 с.
2. Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священницької родини на Волині / Юрій Шумовський. – Том 1. – США, Саванна, 1991.
3. Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священницької родини на Волині / Юрій Шумовський. – Том 2. – США, Саванна, 1991.
4. Стоколос М. Українізація православної церкви на Волині у 20-30-х роках: історичний досвід і сучасність / Стоколос М. // Волинь і Волинське зарубіжжя. – Луцьк, 1994. – С. 86-88.

SUMMARY

The article deals with the situation and the role of the Orthodox clergy in interwar Poland. The influence of the spiritual elite of social, religious, cultural and educational life of Volyn first half of the twentieth century.

Key words: clergy, family Shumovskyh, elite, Volyn.

АННОТАЦІЯ

Стаття посвящена рассмотрению положения и роли православного духовенства в Польше у межвоенный период. Показано влияние духовной элиты на общественную, религиозную и культурно-просветительскую жизнь Волини первой половины XX века.

Ключевые слова: духовенство, семья Шумовских, элита, Волинь.